

УДК 327:[339.97:620.9:005.934] (438:474)

Енергетичний вимір безпеки: координація зусиль Польщі та держав Балтії

О.Р. МАНДЗЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: olenka.besh@gmail.com

Авторське резюме

У статті розглянуто причини активізації співробітництва в рамках енергетичних проектів за сприяння Європейського Союзу. Основну увагу зосереджено на співпраці Республіки Польща та держав Балтії в умовах загострення ситуації на газовому ринку Європи. Одним із аспектів, висвітлених у статті, є спільні ініціативи чотирьох країн задля підвищення їх безпеки як на регіональному рівні, так і в рамках міжнародних організацій, наприклад у Європейському Союзі та НАТО.

Досліджено нові виклики та рівень загрози енергетичному сектору країн-членів європейської спільноти на прикладі Польщі та країн Балтії. З'ясовано місце та роль Російської Федерації у постачанні блакитного палива, а також проаналізовано плани диверсифікації країн Балтії та Польщі на шляху до енергетичної незалежності від російського монополіста. Також у роботі розглянуто процес реконцептуалізації основних напрямів політики вищезгаданих держав як на національному, так і міждержавному рівнях, зокрема в контексті зміни енергетичних стратегій та концепцій. Наголошено, що лише спільна участь та координація зусиль європейського співтовариства у побудові нових регіональних систем трубопроводів, терміналів та атомних станцій позбавить Росію її важелів впливу та уможливить створення якісно нової моделі енергетичних відносин у майбутньому.

Ключові слова: енергетична безпека, диверсифікація, Республіка Польща, термінали скрапленого газу, трубопроводи, держави Балтії.

Energy security dimension: coordinaion of efforts of Poland and Baltic states

O.R. MANDZYUK

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: olenka.besh@gmail.com

Abstract

The article discusses the reasons for increased cooperation in the framework of energy projects with the assistance of the European Union. The main focus is on cooperation between the Republic of Poland and the Baltic States because of the deteriorating situation on the gas market in Europe. One of the aspects covered in the article is a joint initiative of four countries to improve their security at the regional level and within international organizations such as the European Union and NATO.

Also in the article there are investigated new challenges and threates for the member countries of the European Community energy sector on the example of Poland and the Baltic countries. The article highlights the place and role of Russia in the supply of natural gas, as well as analysis plans of the Baltic States and Po-

© О.Р. Мандзюк, 2015

land to diversify energy sources to be energy independent from the Russian monopoly. Also in the study has been examined the reconceptualization process, particularly in the context of a changing energy strategies and concepts. As the conclusion is emphasized that only joint participation and coordination of efforts of the European community in building regional systems of new pipelines, terminals and nuclear power stations deprive Russia of its leverage and enable the creation of a new model of power relations in the future.

Keywords: energy security, diversification, Poland, LNG terminals, pipelines, Baltic countries.

Постановка проблеми. У світлі останніх подій забезпечення енергетичної безпеки стає пріоритетним в економічній та державній політиці країн, а події, що відбуваються на світовому енергетичному ринку ще раз засвідчують актуальність даної проблеми. Дії Москви ставлять під сумнів сталість і навіть саму концепцію взаємної енергетичної безпеки, яка була започаткована ще в часи холодної війни. Залежність країн - членів ЄС від російських енергоносіїв має дуже серйозні наслідки для національної безпеки, а застосування сили Москвою підказує споживачам, що буде розумніше зробити активні кроки з подальшої диверсифікації джерел постачання газу і різко зменшити свою залежність від Росії. Особливо гостро це питання постало перед державами Балтії, так званім «енергетичним островом» Європи, який протягом тривалого часу перебував у виключній залежності від єдиного постачальника газу – Російської Федерації. Завдяки зусиллям Європейського Союзу та держав-членів, Литва, Латвія та Естонія поволи відходять від енергетичної ізоляції, впроваджуючи спільну енергетичну політику та залучаючи нових партнерів для пошуку нових шляхів диверсифікації енергоресурсів. Надійним союзником для держав Балтії була і залишається Польща, для якої питання енергетичної безпеки також актуальне. Держави Балтії і Польща зіштовхуються з аналогічними загрозами, отож намагаються спільними зусиллями залучити інвестиції та допомогу з боку інших членів ЄС та реалізувати якомога більше проектів для забезпечення енергостійкості їх ринків.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджуючи зазначену проблему, використано публікації як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Питання енергетичної безпеки на даний час є надзвичайно актуальним не лише для держав Балтії та Польщі, а й для України, тому становить зараз особливий інтерес серед українських дослідників. Написання статті базується на аналізуванні документів Європейського Союзу та заяв офіційних представників держав Польщі, Литви, Латвії та Естонії, а також, безумовно, на дослідженнях закордонних науковців, зокрема Д. Янковського [5] та Г. Ніни-Лукашовської [6], Р. Дікеля [4], Л.Парміджіані [7] та українських дослідників.

Мета дослідження полягає у вивченні останніх тенденцій енергетичної політики як Європейського Союзу загалом, так і окремих держав у їх намаганні підвищити рівень сво-

єї енергобезпеки та уможливити ефективну співпрацю на ринку енергоресурсів. Зокрема, у дослідженні розглянуто формати взаємодії Республіки Польща та держав Балтії щодо вирішення проблем, пов'язаних із пошуком балансу між національними, регіональними та європейськими інтересами в їх виборі енергетичної політики.

Виклад основного матеріалу. В історії міжнародних відносин одним із найважливіших пунктів зовнішньої політики кожної держави є розробка власної концепції безпеки. Поряд зі зміною світового порядку протягом тривалого часу формувалися нові концепції безпеки, реалізація яких гарантувала збереження державності та непорушність встановлених кордонів. На сьогодні однією із ключових проблем та одночасно викликом для дипломатії кожної держави є забезпечення високого рівня енергетичної безпеки. Після розпаду Радянського Союзу Республіка Польща та країни Балтії докладають щоразу рішучіших зусиль з метою підвищення енергобезпеки шляхом диверсифікації постачальників енергоресурсів.

З польської точки зору, Латвія, Литва та Естонія є важливими та невід'ємними елементами польської національної безпеки. Прагнення Польщі створити міцне регіональне співробітництво стратегічного рівня зреалізувалося на початку 1990-х років, в момент, коли все ще існувала загроза зі Сходу, яка, як бачимо, не зникла і на сьогоднішній день.

Починаючи з кінця 1990-х років Варшава систематично, раз на чотири роки, переглядає та вносить зміни до своєї енергетичної стратегії. Національна енергетична стратегія Польщі до 2030 р., яка була прийнята в 2008 р., поставила амбітну мету – розширити обсяги використання відновлювальних джерел енергії, диверсифікувати шляхи постачання природного газу та розвивати ядерну енергетику [8]. Згідно із цим документом, одним з пріоритетів у міжнародному енергетичному співробітництві є «інтеграція енергії, у тому числі електроенергії з країнами Балтії (Литва, Латвія і Естонія)». Концепцію додавання ядерної енергетики до польського енергетичного балансу було відроджено у 2005 р. і згодом включено до загальної стратегії енергетичної політики країни. Енергетична політика Польщі до 2030 року – це не тільки бачення уряду, а й узгоджений план дій. Енергетична політика Польщі до 2030 року містить низку основних цілей, пов'язаних з: підвищенням енергоефективності; загаль-

ною енергетичною безпекою; ширшим використанням відновлюваних джерел енергії, зокрема біопалива; розвитком конкурентних ринків енергії та електроенергії; обмеженням негативних наслідків енергокористування для довкілля. Перші чотири цілі по суті слугують одній меті – енергетичній безпеці.

Будівництво LNG-терміналу і підписання довгострокового контракту з Катаром на поставку скрапленого газу, об'єднання газотранспортної системи Польщі з відповідними системами Німеччини, Чехії та Словаччини, а також розробка сланцевих родовищ були складовими елементами зменшення енергозалежності від Росії [7]. Однак, досягнення такої незалежності не є простим завданням. У глобалізованому і взаємопов'язаному світі Варшаві складно самотужки вирішувати цю проблему, критично необхідною стає європейська солідарність. Також втілення в життя польської енергетичної стратегії часто стримувалось і стримується більш консервативними західноєвропейськими державами та інститутами ЄС. Пропозиції Польщі щодо реформування енергетичної політики ЄС, в тому числі і більш жорсткий діалог з Російською Федерацією, не завжди схвально та повною мірою сприймаються країнами-членами ЄС, адже суттєве погіршення відносин з Росією значно ускладнить енергетичний баланс все ще залежних від російського газу держав.

У якості основних союзників на міжнародній арені в галузі енергетичного співробітництва виступають держави Вишеградської групи, які поділяють побоювання Польщі з приводу загроз енергетичній безпеці з боку Росії. У дискусії з приводу енергетичної політики Європейського Союзу Польща впродовж останнього десятиліття займала досить активну позицію, часто у відповідь і навіть усупереч пропозиціям з Росії [2]. Таким чином, активно виступаючи проти спорудження трубопроводу «Північний потік», Польща підтримувала лібералізацію енергетичного ринку ЄС, наголошуючи на поєднанні виробництва та транспортного потенціалу. Також Варшава сприяла започаткуванню інфраструктурних проєктів, спрямованих на диверсифікацію джерел енергії, для забезпечення доступу до інших постачальників [6]. Країни Балтії в енергетичній політиці Варшави є партнерами ad-hoc, оскільки існуючі транскордонні можливості накладають певні обмеження на можливість кооперації ринків енергетичної сировини. Незважаючи на те, що балтійські держави не володіють власною енергетичною сировиною, вони є цінним доповненням та стратегічними партнерами у забезпеченні енергетичної безпеки Польщі, що і закріплено в стратегії енергетичної політики для Польщі до 2030 року.

Монополія одного постачальника є незручною і неприйнятною для будь-якої держави. Складність усієї ситуації, пов'язаної з енерге-

тичною безпекою була підкреслена президентом Республіки Польща Броніславом Коморовським під час його візиту до Риги в листопаді 2012 року при обговоренні національних та регіональних ризиків. Він наголосив, що однією із найважливіших галузей їхньої співпраці в подальшому стане енергетика, в тому числі способи диверсифікації поставок стратегічної сировини. На сторінках видання Financial Times свої бачення вирішення цієї ситуації висвітлив Дональд Туск [9]. Серед запропонованих Д.Туском заходів – диверсифікація імпорту газу, в тому числі за рахунок будівництва додаткової транспортної інфраструктури через дотації ЄС, обговорення газових контрактів із обов'язковою участю Єврокомісії, розробка власних родовищ, у тому числі сланцевого газу.

Центральним було питання енергонезалежності під час переговорів у Варшаві в листопаді 2012 року в Бюро національної безпеки (БНБ) між главою БНБ Станіславом Козейєм та радником Президента Естонії з питань безпеки місіс Майгрі. Інтенсифікація регіональної інтеграції чотирьох країн-партнерів, заохочення вільного енергетичного ринку, розвиток інфраструктури для будівництва атомних електростанцій, а також дослідження варіантів освоєння і розподілу сланцевого газу є ключовими у подальшій співпраці в енергетичному секторі.

Варто зазначити, що дискусії щодо необхідності зміни вектора енергетичної політики всіх держав-членів ЄС тривають уже не перший рік [3]. 22 травня 2013 року відбувся саміт глав держав та урядів ЄС, участь у якому взяли також представники енергетичної галузеві провідних компаній на європейському ринку, зокрема E.ON і RWE (Німеччина), GdF Suez (Франція), Eni (Італія), Ibedrola і Gas Natural Fenosa (Іспанія). Як результат, вже у 2014 році була опублікована Нова стратегія енергетичної безпеки Європейського Союзу, основна увага в якій зосереджена на поставках газу та створенні стратегічного резерву шляхом передачі частини підземних сховищ під управління ЄС або Міжнародного енергетичного агентства.

Росія є основним постачальником енергетичних ресурсів у Балтійському регіоні [4]. Саме вона експортує країнам Балтії майже увесь обсяг потрібного їм газу, транспортуючи його газопроводом Ямал – Європа. Російська Федерація також постачає 99% нафти-сирцю для Литви, єдиної балтійської держави, яка має нафтопереробний завод. Окрім того, забезпечує 46% імпорту продуктів нафтопереробки до Естонії та Латвії. Так, наприклад, мінеральне паливо, нафта й продукти їхньої перегонки становлять 88% імпорту, що надходить до Латвії з Росії. Країна на 100% залежить від імпорту російського газу. «Газпрому» належить 34% компанії Latvijas Gaze, яка займається імпортом, транспортуванням, зберіганням і реаліза-

цією природного газу в Латвії. Дещо кращою видається ситуація в Естонії, адже останнім часом активно реалізуються проекти по видобутку нафтових сланців у зв'язку із високими цінами на енергоносії.

Однак, вплив Росії щоразу слабшає. Наприклад, дотримуючись директив ЄС, Литва провела лібералізацію енергетичного ринку. Це стало причиною того, що «Газпром» був змушений продати свої акції в литовських енергетичних компаніях. Продаж «Газпромом» акцій AB Lietuvos dujos – це не лише результат успішної реалізації Третього енергетичного пакету ЄС, але й зміцнення енергетичної безпеки Литви. Тепер за постачання газу кінцевим споживачам відповідає компанія Lietuvos dujų tiekimas, а Lietuvos dujos є оператором системи доставки. Хоча «Газпром» і досі присутній на ринку Литви, однак його функції зводяться лише до постачання [2].

За наявних умов країни Балтії з допомогою своїх нордичних сусідів, під проводом Швеції та Польщі, створюють плани диверсифікації регіональної енергетичної системи через трубопроводи, так звані електричні мости, термінали скрапленого природного газу (СПГ) й атомні станції.

Що стосується електроенергії, Естонія і Латвія є нетто-експортерами. Натомість Литва після закриття Ігналінської АЕС з країни-експортера електроенергії стала імпортером. Ця АЕС була основним виробником струму для Литви, але наприкінці 2009-го станцію закрили, через що імпорт на сьогоднішній день сягає до 65 відсотків обсягів енергії, що споживається в країні. Однак, Литва не збирається ставати залежною від Росії в цьому плані та намагається виправити ситуацію. В 2014 році близько половини обсягу енергії країна імпортувала з третіх країн, оминаючи Росію, а решту – з Латвії та Естонії. Естонія і Латвія постачають незначні обсяги електроенергії до Литви, водночас обмінюючись між собою невеликими обсягами через Балтійську електричну мережу.

Одним із найбажаніших методів енергетичної диверсифікації Балтійського регіону є електричні мости, які б з'єднали балтійську енергосистему із сусідніми. Успішною стала реалізація проекту Estlink 2 у 2014 році, який з'єднав Естонію з Фінляндією. Підключення морського кабелю Estlink 2 дозволило вирівняти ринкову ціну електроенергії в Естонії та Фінляндії і збільшити обсяги обміну електроенергією між двома країнами. Кабель EstLink 2 збільшив потужність з'єднання між Естонією і Фінляндією з 350 МВт до 1000 МВт, а також відбулося зрівняння цін на електрику в цих країнах. Проект, виконання якого розпочалося у 2010 році, з естонської сторони був реалізований системним оператором Elering AS, а з фінської – Fingrid Oyj. Бюджет проекту складав близько 230 млн. євро, які були розділені між

операторами Fingridi і Elering. Інвестиційна підтримка ЄС на будівництво кабелю EstLink 2 складала 100 млн. євро.

Серед подальших проектів є запропонована Швецією система NordBalt – проект вартістю \$870 млн, який у майбутньому сполучатиме з Литвою за допомогою прямого енергоканалу потужністю 700 МВт через Балтійське море. Однак такий проект буде реалізовано не раніше 2016 року. Одразу після закінчення будівництва з'єднання зі Швецією, у Литві з'явиться можливість імпортувати електричну енергію зі скандинавських країн, причому за нижчими цінами, ніж на ринках Литви, Латвії та Естонії. Польща теж має наміри запустити \$320-мільйонний проект LitPol Link, який з'єднуватиме країни Балтії з центральноєвропейською енергосистемою. Будівництво першої ділянки сполучення потужністю 500 МВт повинно завершитися наприкінці 2015 року, а другу (зі збільшенням потужності до 1000 МВт) почнуть експлуатувати у 2020-му. Це найдешевші та найбільш реалістичні проекти, але вони не вирішують питання диверсифікації, оскільки жодна з балтійських країн не є великим імпортером електроенергії. Ці мости стануть радше проектами інтеграції з Польщею та Швецією, ніж суттєвої диверсифікації в напрямку, протилежному до Росії [1].

З огляду на нещодавні дії з боку Російської Федерації, Європейський Союз прискорив реалізацію раніше запланованих проектів та збільшив фінансування для країн, залучених у їх безпосереднє виконання. Як результат, 27 жовтня 2014 року литовський уряд урочисто відкрив плаваючий термінал СПГ у Клайпеді, який відіграє важливу роль у зниженні енергетичної залежності Литви та інших країн Балтії від Росії. Це послаблює позиції Росії у використанні енергетичного фактора в якості політичного інструменту щодо країн Балтії. Запуск терміналу СПГ став важливим проектом для Литви, враховуючи, що він є першим працюючим СПГ для імпорту в усі країни Центральної та Східної Європи. Литва, яка імпортувала 100% російського природного газу, розпочала будівництво СПГ-терміналу ще у 2012. Однак, запуск терміналу звичайно не відразу змінив енергетичну ситуацію в Литві. Близько двох місяців проходили тестування терміналу, а комерційні поставки розпочалися лише на початку 2015 року згідно з контрактом із норвезькою Statoil. Власне, за норвезьким контрактом передбачено імпорт 540 млн. кубометрів газу на рік. Такі обсяги покривають близько 17% щорічних газових потреб Литви (3,27 млрд. куб. м. на рік). Прогнозовано, що після 2015 литовський СПГ-термінал спровокує зміни у енергетичному просторі регіону. Загальна річна потужність терміналу – 4 млрд. куб. м., що абсолютно покриватиме потреби природного газу в Литві. Термінал частково зможе за-

довольнити потреби у блакитному паливі Латвії та Естонії, річне використання газу в яких складає всього 1,08 млрд. Так, наприклад, Естонія збільшила в квітні цього року закупівлі газу з литовського терміналу з прийому і регазифікації зрідженого природного газу на 9%. Імпорт газу з Литви в Естонії розпочався у грудні минулого року, тоді його частка від загального обсягу імпорту становила 0,6%. Така тенденція показує, що найближчим часом енергетична парадигма країн Балтії кардинально зміниться, а співпраця країн Балтії з її сусідами (в тому числі і Польщею) лише посилилась [3]. Так, наприклад, польська компанія – оператор газопровідів Gaz-System SA планує збудувати трубопровід від центральної Польщі до Литви. У Брюсселі Польща, Литва, Латвія та Естонія 15 жовтня 2015 року підписали угоду про будівництво першого газопроводу з ЄС до країн Балтії, який допоможе зменшити їхню залежність від російських поставок газу. Трубопровід довжиною більш ніж 500 кілометрів з Польщі до Литви стане першим газопроводом між двома країнами і першим між країнами Балтії та континентальною Європою. Він з'єднає центральноєвропейську систему постачання природного газу з балтійською. Будівництво проекту (вартість \$280–350 млн) має розпочатися 2016 року [5]. Підписання угоди дозволило розпочати будівельні роботи з метою завершення газопроводу до грудня 2019 року. Країни Балтії і Польща нададуть мандат своїм міністрам, які відповідають за енергетичну політику, контролювати реалізацію проекту і забезпечити його будівництво відповідно до узгоджених термінів.

Висновки. Результатом надмірної залежності Європи від поставок російських енергоносіїв стали незручні політичні та економічні наслідки, які змусили держави переглянути

свої енергетичні стратегії та концепції. Питання енергетичної безпеки має велике значення для країн Балтії та Польщі. Хоча з точки зору загального балансу споживаних джерел енергії, Польща перебуває у відносно доброму положенні, однак це не стосується енергії, виробленої з метану чи нафти. Одним із положень нової стратегії енергетичної безпеки Європейського Союзу, яка була опублікована 28 травня 2014 року, є план створення європейського енергетичного союзу. Це передбачає спільні зобов'язання, координацію та застосування заходів для покращення ситуації на енергетичному ринку ЄС загалом. Зважаючи на різний рівень енергетичної забезпеченості держав, в першу чергу заходи будуть вжиті щодо тих країн, які найбільше залежні від поставок, такі як Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Словаччина. Також з огляду на специфіку економічного розвитку кожної країни ЄС, це часто визначає їх позицію щодо енергетичної стратегії. Наприклад, економіка Польщі потребує стимулів для досягнення середньоєвропейського рівня, так само як і економіки країн Балтії. Для Німеччини, наприклад, підвищення енергоефективності – це лише додатковий спосіб утримання економічного лідерства та підвищення ефективності економіки. Тому Польща більшою мірою потребує реалізації нових енергетичних ініціатив і так активно їх любить. І це не єдиний конфлікт, який може стати на заваді реалізації поставлених енергетичних завдань. Тому, лише узгоджений підхід до енергетичних проектів та розвиток інфраструктури для їх успішної реалізації є та повинні бути пріоритетом не лише для Польщі та країн Балтії, а й для усєї європейської спільноти, інакше політичний та економічний тиск та шантаж буде лише посилюватися.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дік А. Енергетична безпека в Центральній та Східній Європі: в пошуках єдиного підходу [Текст] / А. Дік, Д. Науменко, Г. Шульцова, П. Салаї. – К., 2013. – С. 29
2. Досвід країн Балтії щодо протидії агресії зі сторони Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/opyt-baltii/>
3. Меден Н. ЕС: перемены в энергетической политике / Н. Меден [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fondsk.ru/pview/2013/05/27/es-peremeny-v-energeticheskoy-politike-20710.html>.
4. Dickel R. EU-Russia Relations [Electronic resource] / R. Dickel, K. Westphal // SWP Comments. – April 12, 2012. – Regime to access: http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-comments-en/swp-aktuelle-details/article/eurussia_gas_relations.html.
5. Jankowski D. Współpraca energetyczna Polski z państwami bałtyckimi [Źródło elektroniczne] / Dominik Jankowski. – Warszawa, 2008. – Режим доступу: <http://fae.pl/wspolpracaenergetycznarpzbaltami.pdf>.
6. Nyga – lukaszewska H. Poland's Energy Security Strategy / H. Nyga – lukaszewska – [Źródło elektroniczne]. – Режим доступу: http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279.
7. Parmigiani L. The European Gas Market: A Reality Check [Electronic resource]. – IFRI Note, May 2013. – Regime to access: <http://www.ifri.org/?page=contribution-detail&id=7692>.
8. Polityka energetyczna Polski do 2030 roku. Projekt dokumentu (wersja 3.2 z dnia 10 września 2007) [Źródło elektroniczne] // Ministerstwo Gospodarki. – Warszawa, 2007. – – Режим доступу: <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/8C3B84AA-C9EF-471A-9B33-A66E2C700CC0/37509/PEPwer3210092007.pdf>.
9. Tusk D. A united Europe can end Russia's energy stranglehold [Electronic resource] / Donald Tusk. – Regime to access: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/91508464-c661-11e3-ba0e-00144feabdc0.html#axzz34hNteYdK>.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2015

REFERENCES:

1. *Dik, A.* Enerhetychna bezpeka v Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi: v poshukakh yedynoho pidkhodu (Energy security in Central and Eastern Europe in search of a common approach). Kyiv, 2013.
2. Dosvid krayin Baltiyi shchodo protydiy ahresiyi zi storony Rosiys'koyi Federatsiyi (The experience of the Baltic states to oppose aggression from the Russian Federation). Regime to access: <http://bintel.com.ua/uk/article/opyt-baltii/>
3. *Meden, N.* ES: peremeny v enerhetycheskoy polytyke (EU: changes in energy policy). Regime to access: <http://www.fondsk.ru/pview/2013/05/27/es-peremeny-v-energeticheskoy-politike-20710.html>
4. Dickel, R. EU-Russia Relations [Electronic resource] / R. Dickel, K. Westphal // SWP Comments. – April 12, 2012. – Regime to access: http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-comments-en/swp-aktuelle-details/article/eurussia_gas_relations.html.
5. Jankowski, D. Współpraca energetyczna Polski z państwami bałtyckimi (Polish energy cooperation with the Baltic States). Warszawa, 2008. Regime to access: <http://fae.pl/wspolpracaaenergetycznarpzbaltami.pdf>
6. Nyga – lukaszewska, H. Poland's Energy Security Strategy. Regime to access: http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279
7. Parmigiani, L. The European Gas Market: A Reality Check. IFRI Note, May 2013. Regime to access: <http://www.ifri.org/?page=contribution-detail&id=7692>.
8. Polityka energetyczna Polski do 2030 roku. Projekt dokumentu (wersja 3.2 z dnia 10 września 2007). Ministerstwo Gospodarki. Warszawa, 2007. Regime to access: <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/8C3B84AA-C9EF-471A-9B33-A66E2C700CC0/37509/PEPwer3210092007.pdf>.
9. Tusk Donald. A united Europe can end Russia's energy stranglehold. Regime to access: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/91508464-c661-11e3-ba0e-00144feabdc0.html#axzz34hNteYdK>

Мандзюк Олена Романівна - аспірант
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: olenka.besh@gmail.com

Mandzyuk Olena Romanivna – postgraduate
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 1, Universytets`ka Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: olenka.besh@gmail.com